

Hónapló

Dalos György

Sólem Áléchem

Berlin, 2024. október 14.

Sólem Áléchem – „Béke veletek” – ezt a köszöntésszerű írói nevet használta Sólem Rabinovics jiddis-orosz író (1859–1916), akinek életében másodsor olvasom *Tóbiás, a tejesember* című novellafüzérét. Először gimnazista koromban akadt kezembe, anekdotás prózáját afféle jiddis Mikszáthként olvastam, legfeljebb egy-egy mondása ragadott meg, például az, amellyel a főhős magához a szerzőhöz fordulva ekként rekeszti be viszontagságainak egyik epizódját: „Tudja mit, Reb Áléchem? Beszéljünk valami vidámabbat: mi hír a koleráról?” Akkori benyomásaimhoz mi sem tett hozzá a *Hegedűs a háztetőn*, amelynek amerikai filmváltozata 1986 nyarán jutott el a Margitszigeti Szabadtéri Színpad közönségéhez, és ugyanígy Anatevka ukrain zsidó városka könnyes-tréfás hangulata köszönt vissza Bessenyei Ferenc hangján a „Ha én gazdag lennék” dévaj strófáiban vagy a „Szeretsz-e” érzelmes duettjében.

Ilyen mérvű giccsyanú mellett már-már szabódva kaptam Wolfram K. teológus barátom ajánlatán, hogy a halberstadti Moses Mendelssohn Kulturzentrum meghívására szenteljünk egy napot Áléchem emlékének, mintegy felidézve a Németországban sokáig Kishon mellett legismertebb zsidó szerző életművét. Hogy mi teszi érdekessé Sólem Áléchemet a szász-anhanti közösség szemében, az éppúgy rejtély volt számomra, mint a helyi művelődési ház névadóválasztása. Semmi sem utal ugyanis arra, hogy a nagy Mendelssohn, a zsidó felvilágosodás (hászkáláh) atyja akár átutazóban is járt volna arrafelé. Halberstadtnak, mint majdnem minden német városnak, van zsidó múltja: a mértékadó Philo-Lexikon 1937-es, már holland emigrációban kiadott változata az akkori 50 ezer lakosból 500-at jelöl Mózes-hitűnek – márpedig hol van már az az 1937-es esztendő! A mostani Halberstadtnak a német újraegyesítést követő belső német elvándorlás és alacsony szaporodási ráta következtében viszont már csak 40 ezer lakosa van, s ami ezen belül a választott nép jelenlétét illeti, erős a gyanúm, hogy az e kivételes napon szerény személyemre korlátozódott.

Maga a rendezvény tizenöt-húsz főnyi közönségével jobbára idősebb korúakból tevődött össze, akik jóindulatúan mosolyogtak Sólem Áléchem szelíd mondásain, miközben én, újraolvasva és értelmezve a szövegeket, megdöbbenéssel észleltem, hogy milyen kevés a vicc ezekben a szépen kimunkált csattanókban. Legalábbis a német fordításban, amely tele van dőlt betűs arameus bibliai, Talmud- és midrásidézetekkel – Tóbiás műveltségi anyagával – az volt a benyomásom, hogy voltaképpen orosz irodalmat olvasok.

Magát az eredeti nyelvet, a jiddist, amelyen a szerző mesél nekünk, ma már a holt nyelvek közé számíthatjuk, míg az írott műnél összehasonlíthatatlanul sikeresebb musical angolul ringat bennünket dallamosságának lágy hullámain. Márpedig a fülbemászó operetthez képest a tejesember története még csak nem is édesbús, hanem szomorú mű: szegény Tóbiás sok-sok lánya közül egyet sem tud szerencsésen férjhez adni, szeretett felesége, Golda súlyos betegségben elhalálozik, s ő maga egyedül él pogromveszélyek és kivándorlási ábrándok közepette a 20. századi eleji orosz cári világban. Tej- és sajtuszállító útjai, amelyek eladdig Kijevig elvezették, üzletfelek híján megritkúlnak, s végül egyetlen lovát is kénytelen eladni, mégpedig nem is egy fuvarosnak, mert nagyobb súlyok szállítására már alkalmatlan volt a jószág, hanem egy stetlbeli vízhordónak. Íme a tragikus jelenet – a ló szemével nézve: „Akkor az én lovacskám felém fordította azt a kedves szép pofáját, és úgy nézett rám néma pillantással, mintha azt akarná mondani: »Hát ez a köszönet a szolgálatomért?«” Még egy utolsó pillantást vetettem szegényre, amint a vízhordó kantárszárra vette, és magamra maradtam, és azt gondoltam magamban: »Világ teremtője! Milyen bölcsen is kormányzod a világot! Megteremtetted Tóbiást, és a lovát is megteremtetted – különbség tétesség köztünk! –, és mindkettőnek ugyanaz a sors jut itt a földön. Az egyetlen különbség, hogy az embernek nyelve van és kiöntheti a szívét, a ló meg, nebbich, néma, ahogy a zsoltár mondja: *Mivel több az ember az állatnál? Semmivel – minden csak hiúság.*«”

74

Miközben ezt az idézetet felolvastam, pillantásom a Mendelssohn-ház nap-sütötte udvarára vetődött, s csak ekkor tűnt fel, pedig már biztosan reggeltől ott áll a kapu előtt két délceg, égszínkék német rendőrautó. Világ teremtője – mondhatnám Sólemmel –, milyen bölcsen is kormányzod a világot! Ha úgy vesszük, ezek itt most a nemzetközi állapotokra tekintettel a zsidó intézmények fokozott védelmére meghozott német rendeletek jegyében hármunkat védenek egyszerre: Mendelssohn Mózeset, Sólem Áléchemet és – „különbség tétesség köztünk!” – engem.

*

Még mindig Ausztria háború utáni történetében utazom, noha már az 1980-as évek derekánál tartok, és nem kis szorongással várom azt a pillanatot, amelyet Fukuyama „a történelem vége” kifejezéssel illet. Igaz, ő ezt a szovjet, illetőleg a kelet-európai rendszerváltásokhoz kapcsolja, amikor is valóban véget ért a két homlokegyenesen ellenkező világnézet harca, míg én csupán a história mint kosztümös színpadi műfaj enyészését s benne az eleven szereplők eltűnését látom, akik egy adott helyzetben másképp is dönthettek volna, elhárítva valamely lépésük súlyos következményeit.

Itt van például ez a kusza Waldheim-affér. A volt osztrák diplomata, országának ENSZ-nagykövete, majd magának a világszervezetnek tíz éven át főtitkára, logikusan gondolhatta úgy, hogy pályájának betetőzéseként 1986-ban jelölteti magát Ausztria államelnöki tisztére. Esélyei kifejezetten kedvezőek voltak, vetélytársa, Kurt Streyrer szocialista politikus a közvélemény-kutatók szerint legalább hét százalékkal maradt el mögötte, s bár

Ausztriában sikeres volt, hiányzott mögüle az a nemzetközi tekintély és ismertség, amellyel Waldheim rendelkezett. A harmadik szereplő, a zöldpárti Freda Meissner-Blau kb. ötszázaléknyi támogatásra számíthatott, s híveinek nagy része az elkerülhetetlen második forduló esetén inkább konzervatív Néppárt-közeli jelölthöz húzott volna. Talán ez a magabiztosság ösztönözte a gyarló személyes hiúságán túl Waldheimet arra, hogy mintegy választási propagandaként tegye közzé emlékiratait, amelyek *A világpolitika üvegpalatája* hangzatos címet adta, és egy előkelő osztrák kiadónál 1985-ben meg is jelentette.

Nem tudjuk, mennyire volt önálló munka ez a memoár, hiszen korántsem minden politikus rendelkezik olyan íráskészséggel, mint Churchill vagy De Gaulle, valamint hogy mennyire írott, nem pedig magnóra vett szöveggel dolgozott a kiadó. Mindenképpen ki kellett térnie azonban a főszereplő előéletére, így hamvas ifjúkorára is, hiszen tényleges politikusi pályája csak 1945 után kezdődött. Mellőzhetetlenül ki kellett térni a háborús évekre is, hiszen az 1918-ban született Waldheim az Anschluss, tehát Ausztria náci bekebelezése idején már húszéves és sorköteles volt. S valóban: nem tagadta le, hogy érettségi után tartalékosként szolgált az akkor még létező osztrák hadseregben. Igaz, onnan hamarosan kimustrálták, s így kezdhette meg tanulmányait a bécsi diplomáciai akadémián. 1940-ben, immár a Wehrmacht szólította fegyverbe, harcolt a nyugati hadszíntéren, majd átvezényelték a Szovjetunióba, ahol 1941 szeptemberében súlyosan megsebesült az orjoli csatában. Bécsi betegszabadsága idején megházasodott és családot alapított, majd jogi tanulmányokba fogott az egyetemen. Életének ezt a szakaszát egyetlen mondatban foglalta össze: „A háborúban nem tettem mást, mint amit osztrákok százezrei, nevezetesen katonaként teljesítettem a kötelességemet.” 1986-ig valamennyi hivatalos Waldheim-életrajz ezt a változatot tekinti hitelesnek.

Az elnökválasztási forduló kellős közepén egy osztrák hetilap kezdett mélyebbre ásni. Hirtelen rábukkantak az államelnökjelölt Wehrmacht szolgálati törzslapjára, amelyből nem csak az derült ki, hogy tagja volt a náci diákszövetségnek és az SA-nak, hanem az is, hogy katonáskodása egyáltalán nem zárult le az orjoli sebesüléssel, már 1942-ben visszatért a frontra, és Alexander Löhr hadseregtábornok mellett tolmácsisztaként dolgozott Szalonikiben. Márpedig e macedón város arról lett híres-hírhedt, hogy 60 ezer főnyi zsidóságát, a lakosság egyötödét gettókba zárták, majd különböző megsemmisítő és munkatáborokba deportálták, épp akkor, amikor Waldheim ifjú hadnagyként ott jeleskedett. Újabb dokumentumok Jugoszláviából azt tanúsították, hogy az ifjú tiszt a szerb partizánok elleni harcban olyannyira jól teljesített, hogy maga Pavelić, a horvát kollaboráns kormányfő tűzte ki mellé a kitüntetést. Megjelentek továbbá fotók, amelyeken Waldheim egy montenegrói katonai repülőtéren magas rangú német tisztekkel társalog – erről sem tett említést memoárjaiban.

Az újsütetű államelnök, aki mellesleg a második fordulóban a szavazatok több mint ötven százalékát nyerte el, újra meg újra magyarázkodni kényszerült. Előbb rágalomhadjáratként bélyegezte meg a sorjázó lelep-

lezéseket, majd beismert helyszíneket és azzal mentegetőzött, hogy könyvében főleg az ENSZ-beli tevékenységére próbált összpontosítani, és nem kívánta az olvasót háborús részletsztorikkal untatni. Ausztria eközben valóságos ösztűzbe került, nemzetközi zsidó szervezetek, majd az amerikai szenátus is a lemondást követelte. Magában Ausztriában is megoszlottak a vélemények: választási vetélytársa, Kurt Steyrer kiállt mellette, Alois Mock, a Néppárt elnöke kijelentette, hogy Waldheimért kész volna „tűzbe tenni a kezét” (ami azért, valljuk meg, túlzás lett volna). Mások ezzel szemben védelmükbe vették, és a Nyugatot vádolták Ausztria elleni kampánnyal. Nemzetközi diplomáciai bonyodalom pedig abból lett, hogy ilyen államfőt senki sem fogadna szívesen, lévén a protokollnak a kézfogás is része. Nem mintha Waldheimet bármely konkrét háborús bűnnel lehetett volna vádolni, de a hazugság ráégett, és megperzselte az osztrák közéletet is. A belső vihar akkor kezdett elülni, amikor maga az érintett kezdeményezte egy nemzetközi történelemszobrász bizottság létrehozását, amely úgymond tisztázza nemcsak az ő konkrét szerepét, hanem magának az akkori osztrák társadalomnak a német megszállás éveiben tanúsított magatartását. Ennyiben a Waldheim-affér valami jót mégis tett Ausztriával, nem utolsósorban a kevés túlélő áldozattal, akik ekkor jutottak először osztrák kárpótláshoz.

*

76

Különbféle rendezvényekre invitálnak abból a kétségtelenül dicsteljes alkalmából, hogy az 1989-es esztendő bársonyos, szelíd, békés stb. forradalmi félkerek, 35. évfordulójukhoz értek. S valóban, hogy csak a nyári-őszi-téli jubileumokat emeljem ki: augusztus 19-én Lengyelországban megalakult a Mazowiecki-kormány, október 23-án kiáltották ki Budapesten a Magyar Köztársaságot, november 13-án 200 ezren tüntettek Lipcsében a rendszer ellen „Mi vagyunk a nép!” jelszóval, november 18-án Szófiában 150 ezer résztvevővel megtartották az első engedélyezett ellenzéki demonstrációt, november 17-én Prágában megalakult a Cseh Polgári Fórum, december 21-én Ceaucescu a pártközpont erkélyéről fizetésemelés ígéretével próbálta nyugtatgatni a bukaresti tiltakozókat – a tömeg kifütyülte. Igen, mindennek 35 éve, ha máshonnan nem tudnám, saját életkorom emlékeztet rá. Mégsem érzem át tiszta derűvel az akkori eseményeket. Mint Déry Tibor írta a hatvanas években: „Nem bízom a jövőben, menetirányunk rossz.”